

همدلی از دیدگاه قرآن و علم روانشناسی

صفیه علیرضایی^۱

چکیده

همدلی به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی در روانشناسی خانواده، سلامت و پایداری نظام خانوادگی را تضمین می‌کند. با توجه به ضرورت تدوین معیارهای علمی همسو با اخلاق اصیل اسلامی، ارائه الگویی عملی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی در این زمینه اجتناب‌ناپذیر است. همدلی، آرامش به طرف می‌دهد و رفتار اعضای خانواده در گرو بهره‌گیری از شاخصه‌های همدلی است که ریشه در مبانی دینی و روانشناختی دارد؛ از این رو نیاز به الگویی جامع که همسو با ارزش‌های اسلامی و دانش روز باشد، بیش از پیش احساس می‌شود. این پژوهش با روش توصیفی- کتابخانه‌ای و با بررسی متون روانشناسی و آیات قرآن کریم، به تبیین ابعاد همدلی از این دو منظر پرداخته و الگویی سازگار با اخلاق اسلامی ارائه می‌کند. بررسی‌های انجام شده به این نتیجه رسید که در قرآن کریم، مؤلفه‌هایی مانند ایثار و انفاق به عنوان پرتکرارترین شاخصه‌های همدلی شناخته می‌شوند که نقشی کلیدی در تقویت پیوندهای اجتماعی و ایجاد فضای عاطفی مطلوب ایفا می‌کنند. هدف اصلی این پژوهش، ارائه الگوی همدلی مبتنی بر آموزه‌های قرآنی و تلفیق آن با مفاهیم روانشناسی برای کاربردی‌ترین مشاوره‌های خانوادگی است. همچنین افزایش آگاهی درباره نقش همدلی در پیشگیری از آسیب‌های روانی-اجتماعی و ترویج سبک زندگی اسلامی در خانواده از دیگر اهداف این تحقیق محسوب می‌شود.

کلیدواژه‌ها: ایثار و انفاق، خانواده، روانشناسی، قرآن کریم، همدلی

^۱ طلبه سطح ۲ حوزه (کارشناس ارشد روانشناسی بالینی)، safieaLirezaei۲۰۲۰@gmail.com

مقدمه

همدلی به عنوان یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم اخلاقی، نقشی حیاتی در تقویت پیوندهای انسانی و کاهش شکاف‌های اجتماعی ایفا می‌کند. در جهان امروز که چالش‌هایی مانند فردگرایی افراطی، گسست عاطفی و تعارضات ارتباطی گسترده شده است، غفلت از پرورش همدلی به بحران‌هایی در سطوح فردی، خانوادگی و اجتماعی انجامیده است. خانواده به عنوان نخستین کانون تربیت، در انتقال این مهارت نقشی محوری دارد؛ اما با تضعیف مبانی اعتقادی و اخلاقی در جوامع، شاهد کاهش ظرفیت همدلی و پیامدهایی چون تنش‌های خانوادگی، انزوا و ناهنجاری‌های اجتماعی هستیم. همدلی به معنای توانایی درک و به اشتراک گذاشتن احساسات و تجربیات دیگران است. این مسئله، ضرورت بازخوانی مفهوم همدلی را از دو منظر دینی و علمی پررنگ می‌سازد: از سویی، قرآن کریم با تأکید بر مفاهیمی مانند مهرورزی، گذشت و هم‌احساسی، چارچوبی جامع برای تقویت همدلی ارائه می‌دهد؛ از سوی دیگر، روانشناسی به عنوان دانش بررسی رفتار انسان، سازوکارهای تقویت این مهارت و تأثیرات آن بر سلامت روان را تبیین می‌کند. همسویی این دو حوزه می‌تواند به بازتعریف همدلی به مثابه پلی میان ارزش‌های دینی و نیازهای جامعه مدرن بینجامد. این پژوهش با هدف پاسخگویی به خلأهای موجود در ادبیات موضوعی، همچون کمبود مطالعات تطبیقی بین قرآن و روانشناسی، و نیز ارائه راهکارهایی برای تقویت همدلی در خانواده و جامعه امروز که دچار مشکلات و بحران‌های بسیاری است، از ضرورتی دوچندان برخوردار است. پرسش اصلی این است که همدلی از منظر قرآن و علم روانشناسی چگونه است؟

همچنین سوالات فرعی پژوهش عبارتند از:

۱. همدلی در آموزه‌های اسلامی کدام است؟

۲. همدلی در روانشناسی کدام است؟

۳. تطبیق آموزه‌های اسلامی و روانشناسی چگونه می‌باشد؟

مطالعات دینی در این زمینه نشان می‌دهد که قرآن کریم همدلی را به عنوان یک فضیلت اخلاقی و رفتاری ضروری در روابط بین فردی مطرح می‌کند. همچنین مطابق آیات قرآن کریم، حضرت حق، همواره همهٔ مردم و به‌ویژه امت اسلام را به وحدت و همدلی دعوت می‌کند و از

تفرقه و جدایی، به شدت بر حذر می‌دارد.^۱ امام علی (علیه السلام) برای هدایت به معیار خیر و شر، اتحاد و همدلی را مدار خیر دانسته، اختلاف و کینه ورزی را محور شر معرفی نمود و در این باره چنین فرمود: «فَيَاكُمْ وَ التَّلَوْن فِي دِينِ اللَّهِ فَإِنَّ جَمَاعَةً فِيمَا تَكْرَهُونَ مِنَ الْحَقِّ خَيْرٌ مِنْ فُرْقَةٍ فِيمَا تَحِبُّونَ مِنَ الْبَاطِلِ وَإِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ لَمْ يُعْطِ أَحَدًا بِفُرْقَةٍ خَيْرًا مِمَّنْ مَضَى وَ لَا مِمَّنْ بَقِيَ».^۲ در جامعه‌ای که بی‌اعتمادی حکمفرما است، همدلی، همکاری و تعاون وجود ندارد و آثار و برکات زندگی دسته‌جمعی از میان می‌رود.^۳ نیز در پایان‌نامه خود با عنوان همدلی در خانواده از دیدگاه قرآن و روانشناسی، به مقایسه این مفهوم در دو حوزه دینی و روانشناسی پرداخته و اشتراکات معناداری بین آنها یافته است.^۴

از سوی دیگر، در روانشناسی، همدلی به عنوان مهارتی ضروری در رشد اجتماعی و عاطفی افراد شناخته می‌شود. لورا برک در کتاب روانشناسی رشد که توسط یحیی سیدمحمدی ترجمه شده است، نقش همدلی را در شکل‌گیری روابط سالم و پیشگیری از اختلالات روانی در کودکان بررسی کرده و آن را عاملی مؤثر در تکامل هیجانی دانسته است.^۵ علوی گنابادی نیز در کتاب مهارت‌های زندگی با نگاه دینی، همدلی را از منظر دینی و روانشناختی تحلیل کرده و بر ضرورت آموزش آن در زندگی روزمره تأکید نموده است.^۶ بررسی تطبیقی این دو دیدگاه نشان می‌دهد که آموزه‌های قرآنی و یافته‌های روانشناسی در زمینه همدلی از همسویی قابل توجهی برخوردارند. پژوهش‌هایی مانند مطالعه سید محرمی و غفاری با عنوان تحلیل مفهوم شناسی همدلی در قرآن کریم^۷، به تبیین جایگاه همدلی در منابع دینی پرداخته و آن را با مفاهیم روانشناختی مرتبط سنجیده است. این تحقیقات بیانگر آن است که همدلی نه تنها یک توصیه اخلاقی در اسلام است، بلکه از نظر علمی نیز به عنوان عاملی مؤثر در بهبود کیفیت روابط انسانی و تقویت سلامت روان شناخته می‌شود.

^۱ انصاریان، تفسیر حکیم، قم، دارالعرفان، ج ۸، ص ۴۹۴.

^۲ جوادی آملی، وحدت جوامع در نهج البلاغه، ص ۹۷.

^۳ مکارم شیرازی، اخلاق در قرآن، ج ۳، ص ۳۳۶.

^۴ خلیلی نسب، همدلی در خانواده از دیدگاه قرآن و روانشناسی، پایان نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۷.

^۵ برک، روانشناسی رشد، ۱۴۰۰.

^۶ علوی گنابادی، مهارت‌های زندگی با نگاه دینی: مهارت‌های خودآگاهی، همدلی و حل مسئله، ص ۶۶.

^۷ سید محرمی و غفاری، تحلیل مفهوم شناسی همدلی در قرآن کریم، ص ۸۱-۱۰۹.

در مجموع، می‌توان گفت که همدلی به عنوان پلی بین آموزه های دینی و دانش روانشناسی عمل می‌کند و توجه به آن می‌تواند در بهبود روابط خانوادگی و اجتماعی نقش بسزایی ایفا نماید. پژوهش‌های آینده می‌توانند با تمرکز بر روشهای عملیاتی کردن این مفهوم در زندگی روزمره، گام‌های مؤثری در جهت تلفیق دیدگاه‌های دینی و روانشناختی بردارند.

مفهوم شناسی

همدلی، با مفاهیم مواسات، جود و سخا، انفاق، احسان و ایثار در متون اسلامی ارتباط معنایی دارد.^۱ مواسات در لغت به معنای مساعدت، دستگیری، همیاری، تعاون، برابر داشتن، غمخواری، یاریگری، مددکاری، مشارکت و سهیم ساختن در مال آمده است.^۲ انفاق در کاربرد رایج قرآن کریم و متون دینی، اصطلاحاً به اعطای مال یا چیزی دیگر در راه خدا به فقیران و دیگر راه‌های مورد نیاز گفته می‌شود.^۳ احسان به معنای رساندن نفع نیکو و شایسته ستایش به دیگری است.^۴ ایثار به معنای از خودگذشتگی است.^۵ با توجه به مفاهیم مطرح‌شده در متون اسلامی مانند مواسات، جود و سخا، انفاق، احسان و ایثار، همدلی را می‌توان اینگونه تعریف کرد: همدلی به معنای درک عمیق و همراهی عاطفی و عملی با دیگران است که با روحیه‌ای نوع‌دوستانه و بر پایه مهربانی، تعاون و از خودگذشتگی تجلی می‌یابد. همدلی در متون اسلامی، تنها به احساس دلسوزی محدود نیست، بلکه تعهدی فعالانه برای یاری‌رسانی و ایجاد تعادل اجتماعی را دربرمی‌گیرد. این تعریف نشان می‌دهد که همدلی در اسلام، هم بُعد عاطفی (مانند غمخواری و یاریگری) و هم بُعد عملی (مانند انفاق و ایثار) دارد و در نهایت به تقویت پیوندهای اجتماعی و اخلاقی منجر می‌شود. همدلی در روانشناسی به توانایی درک و اشتراک احساسات دیگران اشاره دارد که شامل دو جنبه اصلی است: همدلی عاطفی (پاسخ هیجانی به احساسات دیگران) و همدلی شناختی (درک دیدگاه ذهنی دیگران).^۶ این مفهوم نقش حیاتی در روابط انسانی، رشد اخلاقی و شکل‌گیری شخصیت ایفا می‌کند. در محیط خانواده، همدلی پایه‌ی اصلی ارتباطات

^۱ همان.

^۲ ابن منظور، لسان العرب، ج ۱۴، ص ۳۵.

^۳ سجادی، فرهنگ معارف اسلامی، ج ۱، ص ۳۲۳.

^۴ طوسی، التبیان فی تفسیر القرآن، ج ۲، ص ۱۵۳.

^۵ راغب، مفردات، ج ۱، ص ۱۴۸.

^۶ Davis, M. H. (۱۹۸۳). Measuring individual differences in empathy. Journal of Personality and Social Psychology, ۴۴(۱), ۱۱۳-۱۲۶.

سال‌محسوب می‌شود. کودکان از طریق مشاهده رفتارهای همدلانه والدین، این مهارت را فرا می‌گیرند.^۱ تحقیقات نشان می‌دهد سبک فرزندپروری مقتدرانه که ترکیبی از محبت و انتظارات منطقی است، بیشتر از سبک‌های سخت‌گیرانه یا سهل‌گیرانه به پرورش همدلی منجر می‌شود.^۲ روش‌های تربیتی که بر توضیح پیامدهای رفتار تأکید دارند نیز در رشد این ویژگی مؤثرند.^۳ همدلی با کاهش رفتارهای پرخاشگرانه و افزایش رفتارهای جامعه‌پسند مرتبط است. افرادی که از سطح بالایی از همدلی برخوردارند، بهتر می‌توانند پیامدهای اعمال خود را پیش‌بینی کنند و کمتر به رفتارهای آسیب‌زا روی می‌آورند.^۴ این ویژگی در محیط‌های آموزشی و درمانی نیز اهمیت ویژه‌ای دارد، چرا که به ایجاد اعتماد و بهبود روابط کمک می‌کند.^۵

همدلی^۶ در آموزه‌های اسلامی

همدلی، معادل واژه (تالیف قلوب) از ماده الفت در معنی پیوستگی و درآمیختن چیزی و پیوستگی به چیز دیگر است. در تعریف دیگر برخی صاحب نظران ایثار را به عنوان یکی از مترادفات همدلی به شمار می‌آورند.^۷ اصطلاح همدلی در لغت نامه دهخدا به معنای یکدلی و وفاق آمده است.^۸ همدلی به معنی دست دراز کردن به قصد کمک است. مبنی بر تمرکز روی دیگران که شالوده همدلی است و توانمندی برقراری روابط اجتماعی که از ارکان هوش عاطفی هستند.^۹ از نظر علم روانشناسی همدلی به معنای درک حالات هیجانی فرد دیگر با مشاهده احوال و هیجانات او است.^{۱۰} همدلی در مواردی ظاهر می‌شود که می‌فهمید افراد دیگر چه احساسی دارند و همان احساس را تجربه می‌کنید افرادی که همدلی دارند، هنگام مواجهه با

^۱ Hall-Social Learning Theory. Prentice. Bandura, A. (۱۹۷۷).

^۲ The influence of parenting style on adolescent competence and substance use. Journal of Early Adolescence ۵:۶-۹۵. Baumrind, D. (۱۹۹۱).

^۳ Empathy and Moral Development. Cambridge University Press. Hoffman, M. L. (۲۰۰۰).

^۴ Batson, C. D. (۲۰۱۱). Altruism in Humans. Oxford University Press.

^۵ راجرز، ۱۹۵۷.

^۶ empathy

^۷ همدلی و هم‌زمانی از منظر قرآن و عترت و سیره امام رضا علیه السلام، ۱۳۹۴

^۸ دهخدا، ۱۳۷۳.

^۹ بافنده، همدلی مجموعه مهارت‌های زندگی، ص ۲.

^{۱۰} خلیلی نسب، همدلی در خانواده از دیدگاه قرآن و روانشناسی، پایان نامه کارشناسی ارشد، ۱۳۹۷.

نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، بررسی جایگاه و مؤلفه‌های همدلی از دو منظر قرآن کریم و روانشناسی بود.

همدلی از منظر قرآن و علم روانشناسی:

از منظر قرآن، همدلی بر پایه‌ی مفاهیمی چون تألیف قلوب (الفت بخشیدن دل‌ها)، ایثار، انفاق و مدارا استوار است و به‌عنوان عبادتی الهی در راستای ایجاد الفت، رفع کینه‌ها (حجرات: ۱۰) و تقویت روابط خانوادگی (نساء: ۱۹) برای قرب به خدا تعریف می‌شود. در روانشناسی، همدلی توانایی درک هیجانات دیگران از منظر ذهنی آن‌ها، شامل اجزای شناختی و عاطفی است که زیرمجموعه‌ی هوش هیجانی بوده و با تمرکز بر سلامت روان و تقویت رفتارهای اجتماعی (مثل مشارکت و کنترل هیجانات منفی) قابل پرورش است.

همدلی در آموزه‌های اسلامی:

همدلی در قرآن کریم بر مفاهیمی چون تألیف قلوب (ایجاد الفت)، ایثار (گذشت)، انفاق (بخشش) و مدارا استوار است. این مفهوم، فراتر از یک ویژگی عاطفی، به‌عنوان عبادتی الهی تعریف می‌شود که هدف آن تحکیم روابط خانوادگی (نساء: ۱۹)، رفع کینه‌ها (حجرات: ۱۰) و تقرب به خداست. مؤلفه‌های کلیدی آن شامل رفتارهای عملی مبتنی بر اخلاق اسلامی مانند محبت، خدمت به خلق و عفو (تغابن: ۱۴) است که به رشد معنوی و اجتماعی منجر می‌شود.

همدلی در روانشناسی:

روانشناسی، همدلی را توانایی درک و اشتراک هیجانات دیگران می‌داند و آن را زیرمجموعه‌ای از هوش هیجانی برمی‌شمارد. این مفهوم شامل دو بُعد اصلی است: همدلی شناختی: درک دیدگاه ذهنی دیگران و همدلی عاطفی: پاسخ هیجانی متناسب به احساسات آن‌ها. مؤلفه‌هایی مانند مهارت‌های ارتباط غیرکلامی، کنترل هیجانات منفی و پاسخ‌دهی حمایت‌گرانه در تقویت روابط و کاهش تعارضات نقش اساسی دارند. همدلی در این حوزه، یک مهارت اکتسابی و قابل پرورش برای ارتقای سلامت روان و رفتارهای اجتماعی (مشارکت، حمایت) تلقی می‌شود.

تطبیق آموزه‌های اسلامی و روانشناسی:

هر دو دیدگاه، همدلی را پایه‌ای برای روابط انسانی سالم می‌دانند و بر درک احساسات دیگران، پاسخ عاطفی مناسب و تقویت پیوندهای خانوادگی و اجتماعی تأکید دارند. شباهت‌های کلیدی عبارتند از: نقش همدلی در کاهش تعارضات و ایجاد اعتماد. تأثیر آن بر کنترل هیجانات منفی و تقویت رفتارهای مطلوب (مانند انفاق در اسلام و مشارکت در روانشناسی).

تفاوت‌های بنیادین در انگیزه و چارچوب مفهومی نهفته است: در اسلام، انگیزه اصلی قرب الهی و تکلیف دینی (مانند انفاق برای رضای خدا) است. در روانشناسی، تمرکز بر سلامت روان فردی/اجتماعی و توسعه مهارت‌های ارتباطی است. با این حال، هر دو آن را قابلیت اکتسابی

می‌دانند که تلفیق آن در قالب برنامه‌های آموزشی و مشاوره‌ای می‌تواند الگویی جامع برای تعادل روانی و اخلاقی ایجاد کند.

پیشنهادهای پژوهشی

از دستاوردهای این پژوهش می‌توان در جلسات و کنفرانس‌های آموزشی در سطح دانشگاه، حوزه، مدارس، نشست‌های مذهبی و خانوادگی با موضوع همدلی در بین اقشار مختلف جامعه بهره‌برداری کرد. برگزاری نشست‌های علمی-مذهبی در زمینه تثبیت مولفه همدلی در بین کودکان و نوجوانان در قالب کلاس‌ها و کتاب‌های آموزشی ضروری است.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم
۲. ابن منظور، جمال الدین محمد بن مکرم، لسان العرب، نشر ادب حوزه، دار احیاء التراث العربی، چاپ اول، ۱۴۰۵.
۳. اسماعیلی یزدی، عباس (۱۳۸۵). فرهنگ اخلاق، قم. نشر جمکران.
۴. انصاریان، حسین، تفسیر حکیم، قم، دارالعرفان، ۱۳۹۸ ه.ش.
۵. بافنده، فرخ (۱۳۹۸). همدلی مجموعه مهارت‌های زندگی دانشگاه هاروارد، نشر: پندار تابان.
۶. توکلی جویباری و همکاران (۱۳۹۷). عوامل موثر بر صمیمیت و همدلی بین اعضای خانواده از منظر آیات قرآن و روایات، تهران، نشر: هاوژین.
۷. جانت شیبلی هاید (۱۳۸۴). روانشناسی زنان، ترجمه اکرم خمسه، نشر: ارجمند.
۸. جوادی آملی، عبدالله، اخلاق در قرآن، قم: انتشارات اسراء، ۱۳۹۵ ش.
۹. جوادی آملی، عبدالله، وحدت جوامع در نهج البلاغه، قم، اسراء، ۱۳۹۰ ه.ش.
۱۰. خلیلی نسب، زینب (۱۳۹۷). همدلی در خانواده از دیدگاه قرآن و روانشناسی، پایان نامه کارشناسی ارشد، رشته تفسیر قرآن دانشکده علوم قرآنی میبد.
۱۱. دانشگاه الزهراء، قرآن، روانشناسی و علوم تربیتی (۱۳۸۹). مجموعه مقالات بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه و دانشگاه، مشهد، نشر: بنیاد پژوهش‌های قرآنی حوزه و دانشگاه.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین محمد (۱۴۱۲ق). مفردات، دمشق، بیروت، دارالعلم.
۱۳. سجادی، سیدجعفر (۱۳۷۳). فرهنگ معارف اسلامی، تهران، کومش.
۱۴. سید محرمی، ایمان و غفاری، ابوالفضل (۱۴۰۱). تحلیل مفهوم شناسی همدلی در قرآن کریم، دانشگاه علوم اسلامی رضوی دوره نوزدهم، شماره ۳۵، آموزه‌های قرآنی، ۸۱-۱۰۹.
۱۵. طباطبایی محمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن جلد ۱۵، ترجمه محمد باقر موسوی همدانی، قم، نشر: جامعه مدرسین حوزه.
۱۶. طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۸۵). مکارم الاخلاق، نشر: بهمن آرا.
۱۷. طوسی، محمدبن حسن، التبیان فی تفسیر القرآن، عاملی، احمد حبیب، آقا بزرگ تهرانی، محمدمحسن، بیروت، دار احیاء التراث العربی، ۱۴۱۴.
۱۸. عابدین مطلق، کاظم (۱۳۹۴). نهج الفصاحه، نشر: آفرینه.

۱۹. علوی گنابادی، جعفر (۱۳۹۶). مهارت‌های زندگی با نگاه دینی (مهارت‌های خودآگاهی، همدلی و حل مسئله) مشهد دانشگاه علوم اسلامی رضوی.
۲۰. عیسی زاده، عیسی، (۱۳۹۰). خانواده قرآنی، نشر بوستان.
۲۱. غضنفری، علی (۱۳۹۶). همدلی، موانع، اسباب، قم، نشر: لاهیجی.
۲۲. متقی هندی، کنز العمال، نشر دار الفکر، بیروت، ۱۴۲۰ق
۲۳. لورا برک (۱۴۰۰). روانشناسی رشد، ترجمه یحیی سید محمد، تهران، نشر ارسباران.
۲۴. مارگارت دلیو مارتین (۱۳۸۹). روانشناسی زنان، ترجمه شهناز محمدی، نشر: روان.
۲۵. مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی (۱۳۸۱). بحار الانوار، نشر اسلامیه.
۲۶. محدثی، جواد، (۱۳۸۷)، اخلاق معاشرت، تهران: نشر بوستان کتاب.
۲۷. محمد بن حسن حر عاملی، حسین طبرسی نوری، رحمت الله رحمتی اراکی (۱۴۰۰). وسائل الشیعه نشر: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۸. محمدی، زهره (۱۳۹۳). بایسته‌های رفتاری خانواده متعالی از منظر قرآن و روایات، دانشگاه علوم و معارف قرآن. پایان نامه کارشناسی ارشد.
۲۹. مصباح یزدی مجتبی (۱۳۹۷). فلسفه اخلاق قم. نشر آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۰. مطهری، مرتضی (۱۳۶۷). انسانی کامل، تهران، نشر صدرا.
۳۱. معرفت، محمد هادی (۱۳۷۹) : مبانی اخلاق در قرآن، نشریه، اندیشه حوزه، شماره ۲۲
۳۲. مکارم شیرازی، ناصر، اخلاق در قرآن، قم، مدرسه الإمام علی بن ابی طالب (علیه السلام)، ۱۳۸۵ ه.ش.
۳۳. نجاتی، محمد عثمان (۱۳۸۵). روانشناسی از دیدگاه دانشمندان مسلمان، ترجمه سعید بهشتی، انتشارات رشد.
۳۴. نوری، حسین بن محمد تقی (۱۳۷۸). مستدرک الوسائل جلد ۱۴، نشر آل بیت:
۳۵. وفادار مریم و زرین عالم (۱۳۹۵). بررسی جایگاه مدارا در اسلام، مشهد، نشر.
۳۶. همدلی و همزبانی از منظر قرآن، عترت و سیره امام رضا (ع). (۱۳۹۴). تدوین گروه داره تولیدات آستان قدس رضوی مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
۳۷. یقینی، سمیه (۱۳۹۴) : مقایسه مکانیزم‌های دفاعی همدلی و مهارت‌های ارتباطی در پرستاران و کمک بهیاران. پایان نامه کارشناسی ارشد روانشناسی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شاهرود.

١. .Hall-Social Learning Theory. Prentice .(١٩٧٧)Bandura, A.
٢. .Altruism in Humans. Oxford University Press .(٢٠١١)Batson, C. D.
٣. The influence of parenting style on adolescent .(١٩٩١)Baumrind, D.
.٩٥-٥٦ ,(١)١١ Adolescence, competence and substance use. Journal of Early
٤. Measuring individual differences in empathy. Journal .(١٩٨٣)Davis, M. H.
.١٢٦-١١٣ ,(١)٤٤ of Personality and Social Psychology,
٥. The functional architecture of human .(٢٠٠٤)Decety, J., & Jackson, P. L.
.١٠٠-٧١ ,(٢)٣ Cognitive Neuroscience Reviews, empathy. Behavioral and Co
٦. Prosocial .(٢٠٠٦)Eisenberg, N., Fabes, R. A., & Spinrad, T. L.
.٧١٨-٦٤٦ ,(٢)development. Handbook of Child Psychology,
٧. Empathy and Moral Development. Cambridge .(٢٠٠٠)Hoffman, M. L.
.University Press
٨. The necessary and sufficient conditions of therapeutic .(١٩٥٧)R. .Rogers, C
.١٠٣-٩٥ ,(٢)٢١ personality change. Journal of Consulting Psychology,